

A pénz értékelkedésének némely következményeiről.

Irta

Dr. Ráth Zoltán.

Már a hetvenes évek végén mutatkozott némi csökkenés a legtöbb jószág árában. Ez a csökkenés a jelen évtizedben tovább terjedt és különösen a legutóbbi években nagyon érezhető mérvben jelentkezett. Ma már alig szenved kétséget, hogy a hetvenes évek rendkívül magas áraival szemben erős visszaeséssel van dolgunk s az árhanyatlás most, mint akkor az áremelkedés, egészen általános jelenség a termelés legkülönbözőbb terein. Nemcsak gazdáinktól halljuk napjainkban a panaszt, hogy a gabnát el kell pocsékolniok: sülyedő árakkal küzd a tengerentuli gyapot-termelő és a gyapjúkereskedő épügy, mint az angol köszén- vagy vasgyáros és az amerikai ezüstbányák tulajdonosa. S miután minden árcsökkenés annyi, mint emelkedése a pénz vásárló erejének, a pénz értékének: az általános árcsökkenés tüneteménye, mely előtt ma állunk — más szóval kifejezve nem más, mint a pénz értékének növekedése. Sőt, még tovább mehetünk. A nagy kulturállamok valutapénze ma csaknem kizárólag az arany; az ezüst, szemben az arannyal, lassu elértéktelenedést mutat; azt mondhatjuk tehát: hogy az arany értékének emelkedése az a jelenség, melylyel hovatovább számolnunk kell.

Hogy csakugyan általános árcsökkenéssel van dolgunk, arra nézve idézzük Conradnak a »Jahrbücher für Nationaloekonomie und Statistik« XV. k. 4. f. adott nagyon érdekes összeállítását, mely a hamburgi árutözsde árjegyzései alapján készült. Könnyebb áttekintés végett csakis a tábla utolsó oszlopait, az árucsoportok szerint összevont és százalékokban kifejezett árakat közöljük, megjegyezve, hogy a gabonanemek árváltozását külön-külön feltüntetendők — miután bennünket ez leginkább

érdekel — a táblázat adatai alapján azokat egyenkint százalékokra átszámítottuk. E szerint az 1857—1880-ki, illetve az 1871—1880-ki árakat 100-nak téve lesz:

Áruk illetve árucsoportok	ha az 1847—80-ki árak átlagát 100-nak tesszük		ha az 1871—80-ki árak átlagát 100-nak tesszük	
	1881—85	1886	1881—85	1886
1. buza	84	67	82	66
2. rozs	94	68	90	65
3. árpa	82	72	84	74
4. zab	92	83	90	81
1—4. csoport átlag	89	72	87	71
5. kőszén	76	72	71	67
6. fémek ¹⁾	75	65	69	57
7. gyarmatárúk ²⁾	78	65	72	60
8. gyapot őselyem	72	65	80	72
9. indigo sat. ³⁾	89	72	89	72
1—9. átlag	84	71	80	67

Ezen táblázat eléggé tanuskodik az árcsökkenés általános volta mellett. A Conrad által külön felsorolt 22 árucikk közt, a kakao- és borson kívül, egyetlen egy sincs, mely az 1881—1885-ki átlagban jelentékenyen alább nem állana ár tekintetében, mint 1847—1880 közt átlag állott — nem is szólva az 1871—1880 évekkel való összehasonlításról. De, ami bennünket, magyarokat, leginkább érdekel az, hogy a gabnaneműek épen nem állanak árhanyatlás dolgában legelől, sőt azok az átlagnál jóval kedvezőbb helyzetet mutatnak.

Mindenesetre érdekes volna, ha a fenti táblázatot hazai árakból állíthatnók össze. De erre, adatok hiányában, képesek nem vagyunk. Mégis, hogy némi összehasonlítást lehetővé tegyünk: kiszámítottuk a budapesti gabona-tőzsde árjegyzéke nyomán a gabonanemek árhullámozásaiból az átlagokat és pedig az 1851—1880., 1871—1880. s az 1881—1885. évek átlagait: oly időközök ezek, melyek a fenti táblázatban vett időközökkel elég jól egyeznek — amennyiben az 1847—1850-ki évek árainak elhagyása érezhető befolyással az átlagokra alig bír.

¹⁾ Ide sorolják: nyers vas, nyers horgany, ón, réz és ólom.

²⁾ Nevezetesen kávé, kakao, tea, bors és cukor átlagában.

³⁾ Névszerint: indigo, salétrom, halzsir, pálmaolaj átlaga.

Gabnanem	ha az 1851—80-ki árák átlagát 100-nak tesszük		ha az 1871—80-ki árák átlagát 100-nak tesszük	
	1881—85	1886	1881—85	1886
1. buza	97	79	86	70
2. rozs	105	82	95	74
3. árpa	99	89	86	78
4. zab	96	89	96	90
1—4. átlagban	99	85	91	78

Ezen számok úgy magokban, mint különösen a fenti táblázat adataival összehasonlítva, felettébb érdekesek. Nem lehet itt célunk az összehasonlítás részleteibe belemenni, de nem válhatunk meg e táblázatoktól, anélkül, hogy a hamburgi és budapesti árák közt mutatkozó két legfeltűnőbb eltéréstől meg ne emlékezzünk. Ezek közül az egyik abban foglalható össze, hogy a német gabonaáraknál a jelenlegi árcsökkenés — szemben az 1847—1880. és 1871—1880-ki átlagárakkal — csaknem egyenlő mérvű, más szavakkal, hogy az említett két időszakban a gabonaárak Németországban átlag egyenlő magasan állottak: míg nálunk 1871—1880 közt sokkal magasabbak voltak az árák, mint 1851—1880 közt lefolyt 30 év átlagában. A másik feltűnő eltérés az, hogy az árhanyatlás nálunk még az 1871—1880-ki rendkívül magas árakkal szemben sem oly jelentékeny, mint a hamburgi piacon akár a 30 évi, akár a 10 évi átlaggal összehasonlítva.

E jelenségek tüzetes magyarázatába bocsátkozni itt nem lehet feladatunk. De tán nem tévedünk, ha az első jelenséget — az 1871—1880-ki magas gabonaárainkat — közlekedési eszközeink tökéletesedésének, nevezetesen vasutaink kiépülésének s a kivitellel emelkedésének tulajdonítjuk: oly dolgok, melyeket a 60-as évek vége — s a 70-es évek elejétől keltezhetünk. Gabnánk ára ekkor érte el az európai nívout, azt a mértéket, melyen már csak a megcsökkent szállítási költség választotta azt el a külföldi piacok áraitól. A hetvenes évek előtt gabnánk jelentékenyen olcsóbb volt, mint a külföldé; a külföldi gabna 1871—1880 közt már alig mutat drágulást: míg itthon a fő áremelkedés épen ezen évtizedre esik.

A második sorban említett eltérés — mely szerint nálunk az árcsökkenés még nem látszik oly nagy mérvet ölteni, mint kül-

földön — abban leli magyarázatát: hogy a budapesti gabna-tőzsde árai papirban, illetve ezüstben, a külföldi árak ellenben aranyban vannak adva. Az ezüst értéke az aranyhoz viszonyítva 1770 óta folyton tartó hanyatlásban van. Már pedig, ha valamely cikk ára olcsóbbá vált pénzben méretik, úgy az ár ma magasabb lesz, mint az az ár, melynek mértéke értékében nem hanyatlott. Ha a gabna értéke az ezüsthöz képest semmit nem változott volna is: külföldön árhanyatlás mutatkoznék, holott nálunk a gabnaár állandó maradt; épen, mert az ezüst ma aranyban mérve olcsóbb, mint azelőtt. Kell tehát, hogy a csökkenés az áraknál a budapesti piacon, hol a mérték maga kisebb lett: csekélyebb legyen, mint külföldön, hol az nem változott.

Az ezüst értékének hanyatlását mutatja a következő tábla, mely a londoni piacz árait adja. Egy standard uncia ezüst ára volt:

1871.	60·9 p.	1879.	51·4 p.
1872.	60·4 p.	1880.	52·4 p.
1873.	59·4 p.	1881.	51·1 p.
1874.	58·5 p.	1882.	51·1 p.
1875.	56·7 p.	1883.	50·9 p.
1876.	52·9 p.	1884.	50·3 p.
1877.	54·9 p.	1885.	47·3 p.
1878.	52·1 p.		

Ebből az ezüst árát az 1871—1880-ki évek átlagában 100-nak téve, lesz az 1881—1885. évben az ezüst értéke 89·7. Ha tehát ma az ezüstöt és papírt egyenlő értékűnek vesszük s az 1871—1875 között az ezüst javára fenállott agiot figyelemre méltatva, az 1871—1880 közti gabnaárakat ezüstben kifejezendők, azokat 0·956 törttel szorozzuk: úgy azt találjuk, hogy a 4 gabnanem átlagában az 1871—1880-ki árakat 100-nak téve, az 1881—1885. árak 85·4-nek felelnek meg; oly arányszám, mely a hamburgi tőzsdén Conrad által talált 100 : 87 meglepően összhangzik.

S ez az összhangzó csökkenés a gabnaárakban, mint tudjuk, még az utolsó években is haladóban van. De, mint láttuk, nemcsak a bennünket közvetlen érdeklő gabna — melynek tekintetében a tengerentuli versenyt szokás egyetlen árcsökkenetőknek tekinteni; hanem a legtöbb fontos árucikk is árcsökkenést mutat; sőt az árcsökkenés az ásványoknál, gyapot és selyemnél s a gyarmatárak némelyikénél jóval nagyobb, mint a tengerentuli versenyt leginkább megérvő buzánál, mely pedig a

mult évtizeddel összehasonlítva, a leginkább olcsóbb vált gabnanem. Ebből következtethetjük tehát, hogy — mint fentebb mondók — a pénz, első sorban épen a vezető nemes ércz, az arany az, ami megdrágult, vásárló erejében gyarapodott: s feltehetjük a legnagyobb valószínűséggel, hogy — ha a nagy kulturállamok valutapolitikájában vagy az arany előállításában ¹⁾ nagyobb változás nem áll be: még további általános árcsökkenést kell a termelés legkülönbözőbb terein tapasztalnunk már a közel jövőben is.

Szükségesnek tartottuk ezek előrebocsátását, hogy indokoljuk azon nézetünket, miszerint a pénz drágulásával ²⁾ s annak hatásaival foglalkozni ma már nem időszerűtlen, nem felesleges valami, hanem oly feladat, melylyel meg kell barátkoznia a magángazdának, s melyet meg kell oldani a legnagyobb gazdaság, az államháztartás érdekében is.

De nem akarunk túlmenni a helyes határon, midőn a pénzdrágulás (aranydrágulás) tényének gazdasági fontosságát hangsúlyozzuk. — Mindenekelőtt megengedjük, hogy az árhanyatlás, mely a nagy forgalom tárgyait képező nyers termékekre nézve kétségbevonhatlanul megállapítható, a kisebb forgalom — továbbá a feldolgozáson átment, szóval ipari terméket képező javak áraiban talán nem mutatkozik még, vagy legalább nem öltött hasonló mérvet. Be kell vallanunk, hogy e tekintetben határozott választ adni — kellő statisztikai adatok hiányában — nem áll hatalmunkban. Ha azonban be volna is bizonyítva, hogy az árhanyatlás a mondott irányokban nem oly nagy, mint a minőnek azt fentebb feltüntettük: ugy ezen jelenséget — nagyban és egészben, mulónak kellene tekintenünk: azt kellene hinnünk,

¹⁾ Hogy az aranytermelés előreláthatólag egyre csökkenni fog, az iránt meglehetősen egyetértés van a szakemberek közt. Legtovább megy tán Süss E., a jeles bécsi geolog, ki az aranybányák teljes kimerülését helyezi kilátásba. (Die Zukunft des Goldes, 1877.) Az aranytermelés fokozatos csökkenését az 1851–60. évtized óta legjobban feltüntetik Svetbeer híres értekezései: »Zur Statistik der Edelmetalle in den Jahren 1876–80« és »Edelmetallproduktion und Werthverhältniss von Gold und Silber seit der Entdeckung Amerikas bis zur Gegenwart«; legujabban Haupt Ottomár »Währungspolitik und Münzstatistik.«

²⁾ Hogy itt e kifejezés nem a kamatláb emelkedését jelenti, mit szintén szoktak így megjelölni, azt mondanunk sem kell.

hogy az csak az átmenet következménye, mely magától el fog enyészni. A kis forgalomban mutatkozó árakra ez kétség kívül teljes mérvben áll. Az árváltozások tudvalevőleg először a nagy forgalomban észlelhetők, határozott irányt először ott vesznek; a pénz értékének ingása is csak a világkereskedés tárgyait képező árucikkek nagy forgalmi árában jut első kifejezésre. Megtörténhetik tehát, hogy ugyanezen czikkek kicsinyben vásárlásnál, valamint még inkább oly czikkek átalában, melyek csak kis mennyiségben állíttatnak elő s csak a helyi forgalomban szerepelnek — sok ideig nem mutatják, hogy a pénz vásárló ereje növekedett. Lehet, hogy a szatócsbolt árjegyzéke éveken át nem változik, míg a nagykereskedő sok szántóli különbséget jegyez. Talán van igazság a nagy közönség ama panaszában is, hogy a buza, meg a marha olesó — és a pék süteménye, a hus kiloja a mészáros, hentes boltjában olyan drága, mint azelőtt. Ámde mindez — nemcsak jogilag megengedett, de tényleg létező verseny feltétek alatt — csak átmeneti tünetény lehet. Ha tényleg létezik verseny és valami okból a monopol¹⁾ esete nem forog fenn: ugy a kis forgalom alkalmazkodik a nagyhoz az árak tekintetében is, habár ezen alkalmazkodás bizonyos időt vesz igénybe s ezen idő alatt a különbség fenállhat; a verseny kisebb-nagyobb élénksége határoz a felett: rövidebb vagy hosszabb-e ez az átmeneti időszak.

Az iparczikkek áralakulása tekintetében a fenti szabályt óvatosabban kell alkalmaznunk. A közgazdaságtan egyik rég elismert törvénye az árakra vonatkozólag ugy hangzik, hogy az emberiség szaporodásával s a civil satio haladásával a nyerstermékek egyre drágábbak, az iparczikkek ellenben egyre olcsóbbak lesznek. Ám e szerint a nyerstermékekre nézve megállapított árcsökkenésnek ki kellene terjednie — még pedig fokozott mérvben, az iparczikkek birodalmára is. De az idézett törvénnyel ugy vagyunk, mint minden közgazdasági törvénnyel; általános igazság az, biztosan alkalmazható a közgazdasági élet nagyobb időszakaira, de nem zárja ki a lehetőséget, hogy egyes rövidebb időközök azzal homlokegyenest ellenkező fejlődést ne mutassanak. Ezért még mindig kérdés lehet, nincsen-e a jelen-

¹⁾ Nem jogi értelemben véve e szót.

ben azzal az esettel dolgunk, hogy épen az őstermelés óriási terjeszkedése folytán, az által, hogy úgy mondjuk, az egész föld művelés alá vonatik; a nyerstermékekben oly kínálat mutatkozik, mely az ipari termelés helyzetét az árak versenyében előnyössé tette s a mérleget ennek javára nyomta le? A nyerstermelésnél a természetet, az iparban a munkát lehet főtermelési tényezőnek tekinteni; már pedig alig lehet kétség az iránt, hogy a munka ára nem csökkent. Ezért nyitva kell hagynunk a kérdést, vajjon az árcsökkenés kiterjed-e, s ha igen, minő mérvben terjed ki az iparczikkekre? Az árstatisztika feladata az ipar legkülönbözőbb ágaiból oly összehasonlítható adatokat gyűjteni, melyekből az árak változását megállapítva, egyuttal azt is megmondhassuk: minő része van az ipari termelésnek az egyes cikkek árváltozásában?

Még egy más irányban merülhet fel kétség a pénz értékelkedése iránt s ez a nem anyagi javak tere. Bárminő állást foglaljon el valaki a gazdasági jav fogalmát illető vitakérdésben, a nem anyagi javaknak a gazdasági életre való befolyását tagadnia nem lehet. A magángazda úgy, mint az állam napról-napra a szolgálatok egész sorára szorul, melyekért az ellenszolgáltatás anyagi javakban, legtöbbször épen pénzben teljesítendő. Nem csekély fontosságú tehát az a kérdés, vajjon ezen szolgálatok irányában is drágult-e a pénz, kevesebbet kell-e érték fizetni ma, mint azelőtt?

Statisztikai adatok hiányában e kérdésre pontos választ nem adhatunk. A szolgálatok egyik neméről, az anyagi munkáról, már futólag megemlékeztünk. A másik főosztálya a szolgálatoknak, a szellemi munka — melynek határa az előbbivel szemben a gyakorlatban sokszor alig vonható meg teljes éleséggel — azt hisszük, szintén nem mutat csökkenést díjában s nem fog ilyet egyhamar mutatni. — Mert, egész általánosságban szólva, úgy az elmélet, mint a gyakorlat azt bizonyítja, hogy a cultura haladásával nő a munka díja. — A cultura haladása egyértelmű a szükségletek növekedésével, mely növekedés viszont magával hozza azt, hogy a napszámos élete úgy, mint a szellemi munkásé, drágább lesz. Fokozottabb igényeket és fokozottabb fogyasztást találunk mindkét osztálynál s a fogyasztás ezen emelkedése nem fog megállapodni a jövőben sem. Ezért kell,

hogy a munka jutalma anyagi javakban kifejezve egyre emelkedjék. A pénzben, mint szintén anyagi javban. kifejezett munkabér illetve munkadíj, tehát hasonlóképp emelkedés fog mutatni. S ha a munkabér az esetre, hogy a pénz drágulása tovább tart, tán csökkenni fog is — mert a munkásosztály életmódjának niveauja valami gyorsan nem emelkedik; alig képzelhetünk egyelőre ily csökkenést a szellemi munkás osztálynál; annál az osztálynál, melyet a cultura minden haladása legközvetlenebbül érint. Hogy ez az osztály a pénz értékemelkedését szükségletei kiterjesztérére fogja felhasználhatni, az nagyon valószínű s épen nálunk, hol a szellemi munka valami fényes jutalmazással épen nem dicsekedhetik, egyuttal nagyon kívánatos is.

A fentiekben, azt hisszük, elég pártatlanul megvontuk ama határvonalakat, melyeken belül a pénz értékének emelkedését tény gyanánt fogadhatjuk el. A tér, mely az így szűkebbre vont határok közt a pénz jelzett értékváltozásából folyó következmények működésére fenmarad, elég nagy arra, hogy ezen értékváltozással minden magángazdának, sőt az államnak, mint gazdálkodó alanyának is számot kelljen vetnie. Mert ha kizárjuk is a szolgálatok tagadhatlanul nagy körét, fenmarad az anyagi javak óriás birodalma. Ezen belül igaz, lehet, hogy a hatás az iparczikkekre nem oly nagy, mint a nyerstermékekre — ámde ezekre sem maradhat befolyás nélkül a nyers anyag árcsökkenése; kisebb-nagyobb mérvben magával ragadja ez az iparczikke árát is.

A pénz értékváltozásának hatásai tudvalevőleg több irányban mutatkoznak. — Nem szándékunk ezek részletezésébe bocsátkozni: csakis azon következményekkel akarunk foglalkozni, melyek a pénz fizetési eszköz-szerepéből folynak.

A pénz ezen minőségének tekintetbe nem vételéről tanúskodik az, hogy nem egyszer találkozunk olyas állítással, mintha a pénz értékváltozása csakis átmenetileg mutatna befolyást a gazdasági életre, pl. a kamatlábra, a különböző (pénzben bővelkedő vagy szűkölködő) osztályok egymáshoz viszonyított helyzetére s így tovább; — de, amint az átmenet megtörtént, amint az árak nagyjában alkalmazkodtak a pénz megváltozott mennyiségéhez; megszűnik a közgazdasági hatás is. Hogy példával éljünk, azt szokták kérdeni: avagy nem mindegy-e a gazdának,

ha buzája 14 frton vagy 7 frton kel el a piacon, — ha ezen a pénzen ugyanannyi lisztet, burgonyát, ugyanolyan kabátot, cipőt, szerszámot vehet most, mint azelőtt? már pedig a pénz drágulása esetén ezen most nevezett cikkek is aránylagosan (felényivel) olcsóbbak lesznek, mint az előző időszakban!

Az idézett példából kitünik, hogy itt a pénz csakis mint csereeszköz és értékmérő van szerepeltetve. S tökéletesen igaz az, hogy itt a pénz értékének változása a magángazda szempontjából jelentőséggel nem bír. Ha valaki egy tárgyat egyszer hosszabb, aztán rövidebb mérővesszővel mér meg; eltérő számokat kap ugyan, de mindkét esetben változatlan marad ama tárgy hossza egy másik tárgyhoz viszonyítva. Ugyanigy van a pénznél is: a különbség csak a körül forog; több vagy kevesebb ilyen ércdarabra van-e szüksége az egyesnek a forgalmi ügyletek foganatosíthatására.

Nem így áll a dolog, mihelyt a pénz fizetési szer-jellegére vagyunk tekintettel. Itt a pénz értékváltozásának állandó jellegű következményeivel találkozunk, oly következményekkel, melyek nem szűnnek meg működni mindaddig, míg a pénz értéke a változás előtt elfoglalt niveaura vissza nem tér.

Hogy a pénz értékváltozása az egyes gazdaságokra ily jellegű hatást gyakorolhasson, annak feltétele: miszerint súly vagy szám szerint előre meghatározott pénzmennyiség szolgáltatásáról¹⁾ legyen szó s ezen szolgáltatás a kötelezettség keletkezésétől különböző időben és pedig oly időben legyen teljesítendő, melyben a pénz értéke a kötelezettség keletkezési időpontjában volt értékével szemben megváltozott.

Adott körülírásunk helyessége csak az egyes esetek megvizsgálása után levén megállapítható, előzetesen csak annak megjegyzésére szoritkozunk, miszerint a pénz alatt nemcsak a valuta-jelleggel felruházott ércpénzt, hanem egyéb ércpénzt is²⁾ értünk, sőt ide foglaljuk a kényszerforgalmu (tulajdonképi) papírpénzt is; hogy továbbá a pénz mennyiségének meghatáro-

¹⁾ A másik gazdaság szempontjából ily szolgálat elfogadása vételéről.

²⁾ Tehát árfolyammal bíró (kereskedelmi) érmekeket — mely esetben az árfolyamváltozás is szerepel; — váltópénzt, ha ez a forgalomban névértéke szerint kel, sőt a nemzetközi viszonyokra való tekintettel a nemes fém-rudakat is.

zására nézve adott megszorításunk azért vált szükségessé, mert a pénz értékváltozása nem gyakorol semmi behatást a teljesítő vagy elfogadó gazdaság helyzetére, ha a fizetendő pénzösszeg máskép, pl. egy más jav bizonyos mennyiségének árával van meghatározva, (ily eset, ha egy kikötmény évenként 10 méterm. buza árának megfizetésében áll) habár a pénzmennyiség itt is szabatosan megállapított. Ellenben nem láttuk szükségesnek a szolgáltatás alapját képező kötelezettség jogi — magán — vagy közjogi jellegét, a keletkezés jogalapját sat. közelebb meghatározni s azt tételünkbe felvenni.

Egyenként veendőek már most azon hatások, melyek a pénz értékének emelkedéséből — mert csakis erről van ezuttal szó — az egyes gazdaságokra hárulnak, először is a magángazdaságokra ¹⁾ térünk át s itt ismét azon szolgáltatásokat vesszük sorra, melyek magánjogi kötelezettségből származnak.

Legmindennapibb és tankönyvekben rendszeren felhozott példa a pénzkölcsön. Itt a pénz értékemelkedésének hatását egészen tisztán szemlélhetjük. Ha ugyanis a kölcsönpénz visszafizetése időpontjában a pénz értéke magasabb, mint a felvételkor, ugy az adós ugyanannyi pénzt fizet ugyan vissza, mint a mennyit kapott; de az általa fizetett pénz nagyobb gazdasági erőt, nagyobb vagyont képvisel, mint amiben ő részesült és pedig megfelel e különbség annak, amivel a pénz vásárló ereje a többi gazdasági javval szemben átlag emelkedett.

Alig szükséges mondanunk, hogy itt a pénzértékemelkedés jelentőséggel csak akkor bír, ha a kölcsön hosszabb lejáratu. Akár produktív, akár konsumtív, akár a Knies által ugynevezett birtokhitelről ²⁾ legyen szó; a kötelezettség keletkezése s a visszafizetés közt eltelt idő hosszúsága lesz döntő arra nézve, hogy a pénz értékemelkedése nagyobb behatást gyakorolhat-e? De a hitel rendeltetése bizonyos fokig magával hozza tartamának rövidebb vagy hosszabb voltát. A produktív hitel azon neme,

¹⁾ Értve itt magángazdaságok alatt mindazon egyes (egyetlen vezető akaratú biró) gazdaságokat, melyek nem közjogi alakulatok.

²⁾ Ed. Knies: »Geld u. Credit« II. r. 316. s köv. lap.; egyuttal Schönberg »Handbuch der politischen Oekonomie« 2. kiadás I. k. VIII. részét Wagner Adolftól. Ezen hitelnem különleges jellege abban áll, hogy nem szolgál új termelés céljaira. Esetei: kölcsönvétel ingatlan szerzése végett, közös tulajdonosok kielégíthetése s a kizárólagos tulajdonjog elnyerése

mely forgó tőke beszerzésére vétetik igénybe — minő az iparos és kereskedői hitel legtöbbször — céljánál fogva nem olyan, hogy hosszabb lejáratot engedjen; azért a hitel ez alakja nincs kitéve a pénzürtékében beálló változások okozta visszásságoknak. Ellenben az álló tőke beszerzésére szolgáló hitel s a birtokhitel már természetüknél fogva hosszabb lejáratot kívánnak. E két kategóriába tartozik csaknem minden földművelői hitel; ezért a hitel eme alakjai, sajátos hazai viszonyaink közt, kiváló fontossággal bírnak.

A gyakorlati élet azonban azt mutatja, hogy a most említett célú kölcsönök a legtöbbször rövid lejárattal köttetnek. Nálunk e részben azt mondhatjuk, hogy a földhitelintézetek s némely egyéb pénzüntézetek, úgy újabban az árvapénztárak kivételével a hitelező csak rövid lejáratu (legalább felmondás után gyorsan esedékessé váló) kölcsönt ad a föld- és házbirtokosoknak: pedig az ily kölcsönök túlnyomó nagy része magánkölcsön. Ennek daczára a kölcsön visszafizetése tényleg nagyon gyakran csak hosszú idő múlva következik be. Ugyanis az ily hitel dologi és pedig jelzálogos hitel szokott lenni. A magántőkés a legtöbb esetben, ha bekeblezés által biztosított tőkéje kamatait megkapja, hajlandó a kölcsönt az adósnál hagyni. Ugyanígy van az a consumtiv hitelnél. — Innét, hogy a rövid lejáratu kölcsönöknél a kölcsön felvétele és visszafizetése közt mégis sokszor hosszú idő telik le, mely alatt beállott értékemelkedés a pénz visszafizetését aránytalanul súlyos teherré teszi az adósra nézve.

De nemcsak a kölcsönpénz-visszafizetőre kedvezőtlen a pénz értékemelkedése, hanem kedvezőtlen helyzetet teremt az adósra nézve a rendes kamatfizetésnél is — oly körülmény, mely ismét a hosszú időn át birt kölcsönök után kamatfizetésre kötelezett föld (és ház) birtokosainkat terheli leginkább.

A pénz értékváltozásának hatását ezen irányban nem

---

czéljából: örökösársak kifizethetésére s az örökség tárgyát képező ingatlan kizárólagos megszerzése végett; vételárhátralékok kölcsönkép a birtokon hagyása sat. Itt közgazdasági szempontból produktív hitelről nem szólhatunk, mert új javak előállítása nem történik, csak a termelő személye változik, magángazdasági szempontból hozadékforrás szerzéséről van szó, tehát produktív a kölcsön.

szokták tekintetbe venni: pedig e hatás, ha nem is oly szembe-
szökő, mint a kölcsönpénz visszafizetésénél, a kamatfizetés évről-
évre történő ismétlődése folytán annál nem kisebb gyakorlati
jelentőségű. A kamat, a pénz értékemelkedése esetében, csak név-
leg marad változatlan, a mennyiben a kölcsönvett készpénz
ugyanoly százalékát képezi: de a kamatba fizetett pénz most
nagyobb értéket, több egyébnemű jószágot képvisel, mint az
előtt: következésképp fizetése is fokozott teher az adósra nézve.
Hogy példát hozzunk fel: az a gazda, kinek évente 100 forint
kamatot kell fizetnie, 1880-ban, mikor a buza metermázsája
12·29 frton kelt, kifizette e kamatot, ha 8 metermázsa búzát a
piacra vitt — 1886-ban, 8·39 frt buzaár mellett, 12 mm. búzája
ment el a kamatra: miután e 2 év termése körülbelül egyforma
volt, gazdánkra a kamatfizetési kötelezettség tényleg felével
nagyobb terhet képezett 1886-ban, mint 1880-ban. Ámde tegyük
fel azt, hogy a gabnaárak csökkenése az 1881—85-ki átlagon
alul már nem folytatódik s tegyük fel, hogy a termelési költsé-
gek a gabnaárral aránylagosan szintén csökkentek — oly fel-
tevések, melyek a lehető legkedvezőbbek a földművesre nézve —
úgy az 1871—80-ki évek átlagával szemben a buza ára 86⁰/₀-t
tenne ki. Ha a tiszta hozadék minden metermázsa búzánál 10⁰/₀-ja
az árnak, úgy (a budapesti tőzsde jegyzéseit véve alapul) min-
den metermázsánál 1 frt 20 kr helyett most csak 1 frt 03 kr
marad a gazda (tiszta) jövedelmeül. Ellenben a kamatláb s
ekként a kamat összege nem változván, ha akkor 100 mm. buza-
termése fedezte a kamatot, az utóbbi időben 116—117 mm. buza-
termésből nyert összes tiszta hozadéokra van szükség, hogy
ugyanaz a kamat előteremtessék. De, ha, mint annak lehetősége
kizárva épen nincs: a gabnaárak a mult évtized árainak 70⁰/₀-ra
csökkennének, úgy az előbbi gazda 143 mm. gabnát volna kény-
telen eladni, hogy a kamatot fizesse: a kamatfizetés tehát reá
nézve 43⁰/₀-al lenne terhesebb, mint volt azelőtt.

A mondottakból folyik, hogy a pénzérték-emelkedés ked-
vezőtlen következményeit nem kerülhetik ki azok sem, kik oly
kölcsönben részesültek, mely az évek bizonyos során át történő
részlettörlesztések útján (melyek magasabb kamat gyanánt
jelentkezhetnek) nyer kielégítést. A kamatfizetés és a részlet-
törlesztés itt is nagyobbodó teherré lesz a pénz drágulásával:

ámde itt az az előny tagadhatlanul meg van, hogy a tökevisszafizetésnél a kedvezőtlen konjunktura nem nehezedik egyszerre teljes súlyával az adósra, — hanem megoszlik az az évek hosszú sorára.

A pénzkölcsönnel, melyről eddig szóllottunk, korán sincsenek kimerítve azon magánjogi ügyletek, melyek az említett feltételeket magokban egyesítik s így a pénz értékelkedésével az érdekelt egyes gazdaságok helyzetében változást idéznek elő. Mindezen ügyleteket tüzetesen felsorolni alig lehet s azért csak a nevezetesebbekre szorítkozunk.

A pénzkölcsön visszafizetésével sok tekintetben analog hatásuak azon esetek, melyekben valaki bizonyos pénzösszeg fizetésére hosszabb határidő alatt köteleztetik: legyen bár ezen szolgáltatás ideje egyszerű időhatározás vagy feltétel által megállapítva s jelentkezzék az ellenszolgáltatáskép vagy ingyenes teljesítés gyanánt. Pl. a végrendelkező 20000 frtot érő vagyonából egy csecsemőnek nagykorúsága elértére hagy 10000 frtot: ha ez utóbbi időpontig a pénz értéke megkétszereződött, úgy a hagyaték ma csak 10000 frtot ér (a mennyiben az nem készpénzből vagy pénzre szóló követelésekből áll) s így az örökös az egész örökség értékét köteles lesz a hagyományosnak kifizetni.

Életjáradékok, kikötmények, a mennyiben bizonyos pénzösszeg fizetésében állanak: tekintet nélkül arra, hogy élők közti vagy halál esetére szóló jogügyletből keletkeztek azok, épúgy növekedő terhet képeznek a kötelezettre — mihelyt a pénz értéke emelkedik, mint azt a kamatfizetési kötelezettségnél fentebb láttuk. Ugyanígy áll a dolog azon esetekben, midőn valamely — rendesen nem pénzre szóló — törvényen alapuló kötelezettség, pl. tartási és élelmezési kötelezettség házastársak, szülők és gyermekek, valamint viszont lemenők és felmenők közt: szerződés vagy birói ítélet alapján bizonyos pénzösszeg időszakonként való fizetésére változtatott át.

Azon szerződések, melyekkel bizonyos ingatlan használata (rendesen évenkénti) pénzfizetés ellenében engedtetik át: tehát a bérlés és haszonbérlés: szintén példáit képezik a pénzérték-változás hatásainak. Miután a bérlési szerződések — csekély kivétellel, rövidebb időközökre szólnak, ezeknél a pénz értékének emelkedése ép ez okból nagyobb jelentőséggel nem bír.

A haszonbérlet rendesen hosszabb sorára az éveknek terjed ki: itt már ama hatások egész nagyságukban jelentkezhetnek. Ahol tehát a haszonbérlet elterjedt — a pénz értékének emelkedése nagy gyakorlati horderejű változást idézván elő a haszonbérlő és földesur helyzetében: az östermelés terén valóságos válságok szülőoka lehet, mint azt Anglia példájában szemlélhetjük. Az östermékek árának hanyatlása, mint a pénz emelkedett vásárlási képességének folyománya, csökkentőleg hat — *ceteris paribus* — a haszonbérlő vállalkozói nyereségének pénzben kifejezett mérvére. Ha a haszonbérlő nyeresége a termelés nyers eredményének ugyanaz a százaléka marad is, épen ez eredmény pénzben kifejezett értéke szállván, a vállalkozói nyereség ma már kisebb pénzösszeget fog képviselni, mint azelőtt: míg a haszonbér tétéle állandó (a mennyiben a haszonbér pénzben van kikötve) maradt. A következmény, hogy azon haszonbérlő, ki az 1870—80-ki évtized magas árai alapján magas haszonbért fizethetett: ma csökkenni látja tiszta nyereségét, sőt — ha az árcsökkenés tovább tart, ki van téve annak, hogy a haszonbér egész vállalkozói jutalmát elnyeli. Ily körülmények közt nagyon természetes, hogy a haszonbérleti szerződés lejártá esetén a bérlő csak alacsonyabb bér mellett lesz hajlandó maradni s a haszonbér-tételek általánosan csökkenni fognak. E körülmény azonban nem fogja szükségkép maga után vonni a föld árának csökkenését. Az ingatlanok ára, azok tiszta hozadékán kívül, tudvalevőleg az országos kamatlábtól is függ: sülyed, ha ez utóbbi emelkedik és viszont. A folyó évtizedben a kamatláb csökkenése kétségbevonhatlanul folytatódott és — rendes, háborítlan fejlődést feltételezve, még előreláthatólag uralkodó marad. E tényező a pénz értékének emelkedésével ellenkező irányban működik s annak hatását esetleg teljesen ellensúlyozni is képes leend.

Hosszabb időtartamra szóló magánjogi kötelezettségek, az egyik oldalon bizonyos pénzösszeg (visszatérő időközökben való) fizetésében állók, előfordulnak még cselédek s általában anyagi munkások, valamint magánhivatalnokok, ügyvivők, gazdatisztek s általában szellemi munkások alkalmazásánál. Ezek fizetése növekvő terhet képez a kötelezettre, mihelyt a pénz értéke emelkedik: míg a másik oldalon — fizetésben részesülő egyénre nézve — e körülmény a fizetés emelkedésével egyenlő hatályu.

Ez előny természetesen csak addig tart, míg a szerződés le nem jár: annak megújításakor veszendőbe mehet. Ámde éppen ezen szolgáltatások jutalmazása meglehetősen nagy mérvben a megszokás befolyása alatt áll: ezért az általános árcsökkenés sem idézi egyhamar elő ezen fizetések lejobb szállítását: egyike azon körülményeknek, melyek valószínűvé teszik, hogy a pénz értékében jelenleg mutatkozó változás a munka két neméből élő társadalmi osztályoknak, mint fentebb jeleztük, csak előnyére váland.

Azon esetek közül, melyek még a pénz értékváltozásának hatását mutatják, e helyen az egyleti befizetéseket, tagsági díjakat, a mennyiben ezek állandó nagyságúak és hosszabb időre kötelezők: csak azért hozzuk fel, mert azok némi analogiát mutatnak s átmenetül szolgálhatnak az általunk vizsgált pénzszolgáltatások második csoportjához, azon csoporthoz, mely nem magán, hanem közjogi alapból származó kötelezettségekben leli eredetét.

Alig szükséges utalnunk arra a fontosságban egyre növekvő szerepre, melyet a magángazdaságok életében az államnak teljesítendő szolgáltatások napjainkban játszanak. Korunk egyik jellemvonása az állami teendők körének növekedése. Ámde az állam megnövekedett feladatait — a modern államháztartások természeténél fogva — nem oldhatja meg a nélkül, hogy tagjaira, az állampolgárookra, nagyobb és nagyobb terhet ne rójjon. A tapasztalat mutatja, hogy egyes szerencsésebb helyzetű államoktól eltekintve (minők pl. az északamerikai egyesült államok, melyek közös adósságaikat már-már egészen törlesztik), egyre emelkedőben vannak a közterhek. Közterhek alatt értve itt nemcsak a szorosán vett állami, hanem a helyi köteléki, önkormányzati terheket is, miután az utóbbiak szorosán véve az állam által átruházott teendők teljesíthetésére szolgálnak eszközül.

Jogi szempontból tekintve ezen közjogi alapon nyugvó szolgáltatásokat, az azokra vonatkozó kötelezettség keletkezése mindig bizonyos pénzügyi jogszabályra, neveztessek ez törvénynek vagy rendeletnek sat., vezetendő vissza. Tart e kötelezettség mindaddig, míg a vonatkozó jogszabály hatályon kívül nem helyeztetik. A fizetés (itt csakis pénzszolgáltatásokról lévén szó) legtöbb esetben időközönként visszatérőleg történik, — így az egyenes adóknál a forgalmi adók kivételével, — de történhetik

bizonyos feltétel beálltával: forgalmi adók, illetékek, fogyasztási adók.

Ezen közjogi alapon nyugvó szolgáltatások a pénz értékének változásával csakis akkor idéznek elő a kötelezett magángazdaságok helyzetében változást, ha azok fent adott körülírásunk értelmében súly vagy szám szerint előre meghatározott mennyiségű pénz fizetésében állanak. E feltételt azonban nem mindig találjuk meg a közterheknél. Maga a helyes pénzügyi politika nem engedi meg a terhek ily merev megállapítását. Az adóknak a teherviselési képességhez való arányosítása azt kívánja, hogy az adótétel az adóalappal függjön össze: ezzel együtt növekedjék és fogyjon. Az adóösszeg ma a művelt államokban mindenütt pénzben és pedig a valutát képező pénzben vettetik ki. Hogy az adóteher s az adóalap (szorosan véve adóforrás) között az arányosság fentartassék: az adóalap pénzben kifejezett nagyságban beálló minden egyes változással változnia kellene egyszersmind a vonatkozó adótételnek is. Miután pedig a pénz értékének emelkedésével — *ceteris paribus* — az adóalap az egyes magángazdaságokban csekélyebb pénzüsszeget képvisel, mint előbb: az adótételnek megfelelően kisebbnek kellene lenni.

Ezen követelményt a gyakorlatban nem mindig találjuk megvalósítva. Eltekintve az ugynevezett fejadótól, mely a teherviselési képességgel minden összefüggést — ha nevének valóban megfelel — nélkülöz: adótechnikai okok sokszor úgy hozzák magokkal, hogy az adótétel az adóalap változásával lépést nem tarthat. Ez az eset mindannyiszor, valahányszor az adóalap meghatározása hosszabb időre szóló érvényű; legyen ez adósorozat — pl. földadókataszter — vagy adó (vám) tariffa, hol az adóegység az illető jószág bizonyos súly, darab vagy térfogat, de nem érték szerint meghatározott mennyisége, mint a fogyasztási adóknál rendszerint (pl. egy hektoliter ser vagy bor). Ha tehát ez esetekben az adókulcs nem változik: az adóteher nő, mihelyt a pénz értékének emelkedésével az adóalap pénzben kifejezve kisebb lesz, vagyis, példánk mellett maradva, mihelyt a föld tiszta hozadéka csökken, mihelyt a ser és bor ára leszáll.

Nem czélunk itt részletesen belebocsátkozni abba a minden bizonnyal nagy gyakorlati érdekű kérdésbe: vajjon a jelenleg

már mutatkozó s a jövőben valószínűleg egyre érezhetőbbé váló emelkedése a pénz értékének a közterhek különböző kategóriái szerint az egyes magángazdaságokra minő hatást gyakorol? Csak hazai szempontból akarunk egyenes adóink egy-némelyikére a feltett kérdés tekintetében megjegyzést tenni.

Egyenes adóink hozadékadóknak lévén, az adóalap változik a hozadék pénzben kifejezett értékének változásával. A kataszter (összeírás, bevallás) tárgyát a hozadék pénzbeli nagyságának megállapítása képezi: ha tehát a kataszter rövid időközönként megújítatik, úgy a pénzérték emelkedésével — *ceteris paribus* — az adóalap csökkenése az adótétel megfelelő kisebbedésében jut kifejezésre s a terhet viselő magángazdaságra csak ugyanoly súlylyal nehezedik az adó, mint előbb. Ez az eset nálunk a keresetadónál, bányaadónál, nyilvános számadásra kötelezett vállalatok adójánál sat. A házbéradónál újabban ¹⁾ 3 évenként történik az adóalap összeállítása (bevallás): ez időköz alatt a pénz értékében beállott változás tehát figyelmen kívül marad. Ámde itt jelentékeny hatást várni nem lehet: egyrészt az időköz rövidsége miatt, másrészt azért sem, mert a városok emelkedése s az ezzel járó növekedése a keresletnek ellensúlyozza a házbérek csökkenését, mely különben a pénz megdrágulásával járna.

Egyenes adóink egyik neme, a tőkekamat és járadékadó, egyenesen kizárja még a lehetőséget is, hogy a pénz értékének változása magában az adóalap nagyságára befolyást gyakorolhasson. Az adóalap itt a kamat, a járadék: oly hozadékok, melyek természetöknél fogva pénzben állanak. Ha tehát a pénz vásárló ereje változik is: az adóalap, pénzben kifejezve, változatlan mennyiség: s így az adótétel is állandó maradhat, anélkül, hogy az adót viselő magángazdaság terhe ez által változásnak lehetne kitéve.

Vannak azonban oly egyenes adó-nemek pénzügyi jogunkban, melyeknél az alkalmazkodás az adóalap értékváltozásához távolról sem oly kifogástalan, mint az eddig érintett esetekben. Ily adónem épen egyenes adóink legjövedelmezőbbje, a földadó: mely egymaga (a reáeső általános jövedelmi pótagóval együttvéve) egyenes adóink összes eredményének felét szolgáltatja. A föld-

¹⁾ Nevezetesen az 1883. évi XLIV. t.-cz. óta.

adókataszter, a dolog természeténél fogva, oly művelet, mely hosszú időkre szól. Az adóalap, a föld hozadéka tehát egyszerre az évek egész sorára kihatóan állapíttatik meg. Az adótétel már most ezen adóalap bizonyos hányadát képezi, legyen ez százalékban kifejezve, vagy szétosztás (contingentálás) útján megállapítva. Míg a pénzügyi jogszabály — nálunk a vonatkozó adótörvény¹⁾ hatályban van, az egyszer megszabott hányad változatlan marad, az adótétel állandóan ugyanaz. Ámde az adóalap maga, mint fentebb épen a földbirtokra vonatkozólag fejtegettük: az általános árcsökkenéssel szintén csökkenik; a tiszta hozadék nem képvisel többé akkora pénzösszeget, mint azelőtt. Napjainkban a földadó fokozottabb súlylyal nehezedik a földbirtokosok vállaira, mint a 70-es években. Jelenleg érvényben levő földadókataszterünk az 53 millió holdat tevő termőföldünk tiszta hozadékát 151.827,531 frtra teszi. Földadónk az 1883. évi XLVI. tvcz. szerint, hozzászámítva a hozzátartozó általános jövedelmi pótdadót, a fentirt tiszta hozadék 31.9^o/_o-a. Mondjuk, hogy a 70-es években tényleg nem ez a 31.9^o/_o, hanem csak 20°/_o-a az átlagos gazdaságossággal művelt föld tiszta hozadékának volt adó czimén fizetendő²⁾ s tekintsünk el a közbejött adóemelésről³⁾: úgy az 1881—85. évben — mindig ceteris paribus — 22°/_o, 1886-ban pedig már 26°/_o-át a tiszta hozadéknak fizették be adóul gabnatermelő gazdáink. E mellett nem szabad felednünk azt sem, hogy a törvényhatósági és községi pótlékok, mint az állami földadó járuléka, ugyanazon arányban lettek terhebbekké, mint ez s hogy a házadónak az az alfaja, mely az adóalap értékváltozásához legkevésbé sem képes simulni — a házosztályadó, szintén földbirtokosainkat terheli első sorban, mondhatnók, csaknem kizárólag. S míg a fogyasztási adónál a termelők, a gyárosok az adót, melyet a pénz értékében bekövetkezhetett emelkedés folytán esetleg nagyobb mérvben éreznének: a nagy fogyasztó közönségre háríthatják: az östermékeink legfontosabb

¹⁾ Az 1883. évi XLVI. t.-cz.

²⁾ 1883-ig a régi kataszter alapján felvett jövedelemnek nálunk 29¹⁶/₁₀₀-a, Erdélyben 22°/_o volt a földtehermentesítési járulékkal együtt az adó.

³⁾ Az 1883. évi XLVI. t.-cz. a földadót magát leszállítá ugyan, de emelte a jövedelmi pótdadót.

czikkeiben mutatkozó idegen verseny e lehetőséget gazdáinkra nézve egyelőre kizárja.

A fentebbiekkel azt hisszük, sikerült megvilágítani azt az igazságot, hogy a reánk következett s előreláthatólag tartóssá válандó általános árcsökkenés — vagy mi ezzel egyet. jelent: emelkedés a pénz vásárló erejében nem csekély behatást gyakorol az egyes magángazdaságok életére. Annak a hatalmas gazdasági faktornak, melyet joggal nevezett egy újabb szakember a termelés és fogyasztás mellett a harmadik főtényezőnek a gazdaságok sorsára nézve: a konjunkturának egy fontos alakul-tával van itt dolgunk: mely egyeseket emel, másokat hátravet.